

Teofila Jarowiecka

Z badań nad zróżnicowaniem struktur wiejskich województwa krakowskiego

Klasyfikacja struktur wiejskich coraz częściej pojawia się w badaniach z zakresu geografii osadnictwa, szczególnie w tych krajach i regionach, w których osiedla wiejskie powstały lub przekształciły się w znacznej mierze pod wpływem współczesnego przemysłu. W rozważaniach na ten temat coraz częściej podkreśla się zjawisko zatarcia do niedawna dość jednoznacznych granic pomiędzy osiedlami wiejskimi typu rolniczego a miejskimi — nierolniczymi. Ten fakt niewątpliwie zdecydował o potrzebie dokładnych badań nad strukturami osiedli wiejskich ¹.

W znanej autorce literaturze naukowej, jaka wyszła z zagranicznych ośrodków geograficznych, klasyfikacje wsi są oparte najczęściej na urzędowych źródłach statystycznych. Różne bywają jednak cele klasyfikacji jednostek osadniczych, a w związku z tym zmieniają się również jej kryteria. Wśród wielu systemów klasyfikacyjnych wyróżnić można dwa podstawowe, to jest klasyfikację ze względu na gospodarcze funkcje osiedli i ze względu na cechy ich struktury społecznej.

W literaturze niemieckiej gospodarcze typy wsi określa się na podstawie wielu cech, najczęściej jednak ze względu na strukturę zatrudnienia ludności. Uwzględnia się nadto dojazdy do pracy i na tej podstawie wyróżnia się gminy rolnicze, uprzemysłowione, mieszkaniowe i gminy w różnym stopniu mieszane. Do tych klasyfikacji wprowadzono także kryterium struktury przedsiębiorstw przemysłowych i gospodarstw rolnych, co pozwoliło wyróżnić gminy robotników rolnych, gminy o strukturze małorolnej, średnio i wielkorolnej oraz uprzemysłowione, przemysłowe itd. ²

Odmienny system reprezentuje klasyfikacja społeczna, dla której kryterium bywa struktura ludności według zawodu i stanowiska (samodzielnicy, robotnicy, pomocnicy, urzędnicy itd.) ³. Kryterium to uzupełnia się przynależnością wymienionych grup ludności do poszczególnych działów gospodarki, co stwarza podstawy do wyróżnienia spośród gmin rolniczych — gmin samodzielnych gospodarzy, gmin robotników rolnych oraz szeregu typów pośrednich, chłopo-robotniczych typu agrarnego. Następnymi rodzajami gmin w tym systemie są wsie chłopów-robotników oraz wsie robotnicze, które są miejscem zamieszkania robotników przemysłowych, a nie zatraciły jeszcze cech wiejskich ⁴.

Zagadnienie typologii osiedli występuje bardzo często również we francuskiej literaturze geograficznej, najczęściej na marginesie kompleksowych badań nad przemianami gospodarczo-społecznymi osadnictwa wiejskiego. E. Juillard, analizując proces przemian życia wiejskiego Dolnej Alzacji, uważa, że czynni-

kiem różnicującym jego przejawy jest liczebność tej grupy mieszkańców, która utrzymuje się z rolnictwa⁵. W innym studium przedstawiono próbę klasyfikacji wsi francuskiej opartą na zespole cech; za podstawę klasyfikacji przyjęto bowiem nie tylko strukturę zatrudnienia, ale również liczbę ludności wsi, jej gęstość zaludnienia, stopień uprzemysłowienia, a nawet wysokość obrotu towarowego⁶.

W geografii radzieckiej stosuje się zróżnicowane kryteria przy klasyfikowaniu współczesnych jednostek osadniczych. Dość istotne miejsce — obok czysto ekonomicznych ujęć — przypada klasyfikacji, która uwzględnia społeczno-zawodową strukturę wsi, typową dla ustroju socjalistycznego. Opiera się ona na strukturze zatrudnienia ludności wiejskiej w kołchozach, sowchozach, ośrodkach maszynowych, przemyśle, działach usługowych⁷.

W badaniach polskich zmierzano głównie do wyodrębnienia typów wsi opierając się na kryterium fizjonomii, genezy i roli w sieci osadniczej, w mniejszym zaś stopniu interesowała dotąd geografów struktura społeczna i zawodowa ludności osiedli. Do ośrodków, które rozwinęły ten kierunek badań, należy m. in. uniwersytecki ośrodek wrocławski oraz Katedra Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie. W jednym i drugim przypadku czyni się poszukiwania za takim doborem kryteriów, które by oddawały rzeczywiste zróżnicowanie skomplikowanej, współczesnej społeczno-ekonomicznej struktury wsi polskiej⁸. Na przykład przy klasyfikacji osiedli województwa opolskiego posłużono się kryterium złożonym z trzech cech, to jest z odsetka ludności miejscowej utrzymującej się z zawodów nierolniczych, odsetka zatrudnionych w miejscowych zakładach pracy w stosunku do mieszkańców w grupie wieku produkcyjnego oraz procentowego udziału powierzchni PGR-ów w ogólnej powierzchni osiedla. Kombinacja tych wskaźników pozwoliła wyodrębnić cztery główne grupy gospodarcze, a w ich obrębie szereg podtypów⁹.

Nie wydaje się jednak, by te i inne próby wyczerpywały zagadnienie typologii wsi ze względu na ewolucję, jakiej ulegają wszystkie typy wsi i w wyniku której tworzą się coraz to nowe ich formy.

W studiach nad strukturami wiejskimi szczególnie interesujący wydaje się być region krakowski, w którym istnieje ogromne zróżnicowanie wsi. Wprawdzie region ten, rozpatrywany na tle całej Polski, wykazuje takie wspólne cechy, jak stosunkowo wysoki stopień i powszechność rozdrobnienia gospodarstw, słaby udział gospodarki państwowej i spółdzielczej w rolnictwie oraz niewielki jeszcze stopień specjalizacji produkcji rolnej, działa tu jednak różnicująco na wieś szereg innych czynników, a spośród nich najważniejszym jest zarobkowanie pozarolnicze ludności wiejskiej.

Podjmując się próby określenia struktur wiejskich tegoż województwa, jako podstawę klasyfikacji wszystkich wiejskich jednostek osadniczych na jego obszarze przyjęto zespół cech, które w przybliżeniu oddają złożoną strukturę wsi. Za takie cechy uznano: źródła utrzymania, przyrost rzeczywisty ludności wiejskiej i nierolniczej, strukturę miejsc pracy i podział zawodowy mieszkańców.

Dla uzyskania wymienionych cech wyliczono podstawowe wskaźniki takie, jak odsetek ludności nierolniczej, współczynniki przyrostu, procentowy udział zatrudnienia i podziału czynnych zawodowo według działów gospodarki narodowej. Sposób posługiwania się wskaźnikami w dużym stopniu był uzależniony z jednej strony od systemu sprawozdawczości statystycznej, z drugiej od typu i wielkości jednostek terytorialnych, dla których sporządzono te dane.

W trakcie prowadzonych badań natknięto się na pewne trudności wynikające

z faktu, że coraz mniej danych można osiągnąć dla podstawowych, historycznie ukształtowanych jednostek osadniczych, za jakie przywykło się uważać jednostkę katastralną, tj. wieś. Uzyskać dla niej można już tylko najprostsze wiadomości, mianowicie o liczbie mieszkańców i liczbie gospodarstw, natomiast w wyniku spisu powszechnego — wyłącznie informacje o podziale ludności na rolniczą i nierolniczą. Bardziej złożone informacje, jak na przykład dane o strukturze gospodarstw, strukturze zatrudnienia, o użyciu ziemi — zestawiane są tylko według gromad. Łatwo zauważyć, że gromada obejmuje swoimi granicami wsie o odmiennych strukturach, stąd klasyfikacja jednostek osadniczych według gromad sprowadza się siłą faktu do jakiejś średniej dla stosunków niejednorodnego, dużego obszaru wiejskiego. Nie oznacza to jednak, by materiał statystyczny sporządzony gromadami był wystarczająco obfity i wielostronny. Najważniejsze dane z punktu widzenia typologii społeczno-zawodowej grupowane są całymi powiatami z podziałem na miasto i wieś (np. bilanse zawodów, podział społeczny według kategorii gospodarstw i rodzin).

Podjmując zatem próbę klasyfikacji jednostek osadniczych, staje się wobec konieczności decyzji co do ich wyboru. Inną okolicznością utrudniającą zamiar jest fakt, że potrzebne poszczególne zestawienia statystyczne były sporządzane bądź przez władze planowania, bądź też przez służbę statystyczną w różnych okresach czasu. Na skutek zachodzących ostatnio zmian w podziale administracyjnym — dane te każdorazowo odnoszą się do innego podziału administracyjnego. Nie można więc odnieść wszystkich informacji do tej samej powierzchni. Omijając tę trudność, autorka niniejszego szkicu przeprowadza klasyfikację według takich jednostek, jakie w obrębie każdorazowego zestawienia źródłowego występują. Korelacji między cechami poszukuje głównie w oparciu o większe układy terytorialne, w czym pomocne są załączone mapy. Uzupełnienie wiadomości, a także weryfikacja danych przeprowadzone zostały w drodze mikroanaliz w wybranych celowo 35 wsiach.

Jednym z kryteriów uważanych za wystarczające do określenia stopnia zmian społeczno-ekonomicznych jednostki osadniczej, a nawet stopnia jej urbanizacji, jest udział ludności, która utrzymuje się z rolnictwa, bądź też ludności nierolniczej. Świadczy o tym jedna z ostatnich publikacji S. Gołachowskiego, który do wyznaczenia stref zurbanizowanych w województwie opolskim posłużył się odsetkiem ludności rolniczej, przy czym za podlegające procesom urbanizacji uważa te osiedla, które wykazują 50 i mniej procent ludności utrzymującej się ze źródeł rolniczych. Według tego autora, osiedla, które liczą poniżej 15% ludności robotniczej, zaliczyć należy do centrum regionu miejskiego, granica strefy zurbanizowanej przebiega izolinia 25% ludności rolniczej (75% ludności nierolniczej), natomiast wsie, w których ludność rolnicza waha się od 25 do 40% lub 50%, nazywa Gołachowski strefą graniczną urbanizacji¹⁰.

Przy próbie zastosowania tego typu kryteriów do wsi województwa krakowskiego stwierdzamy, że na tym terenie wieś, która ze względu na strukturę winna by przynależać do centrum miejskiego, występuje w pojedynczych przypadkach, jak na przykład Mydlniki pod Krakowem. Również kolejne typy wsi z tej klasyfikacji, to jest wsie zurbanizowane i tworzące tzw. strefę graniczną nie występują masowo; w sumie stanowią mniej niż 1/4 wszystkich wiejskich jednostek osadniczych. Jednocześnie pozostała główna liczba wsi wcale nie jest jednnorodna.

Obejmując analizą wszystkie wsie w województwie (por. tabelę 1), przy uwzględnieniu odmiennych jego warunków i słabszego natężenia procesów

w zakresie społeczno-zawodowych przemian wsi w świetle źródeł utrzymania, należy wyróżnić jedną grupę osiedli (typ I) nierolniczych, w których mieszka co najmniej po 3/4 ludności pozarolniczej (92 wsie). Dwie następne, duże grupy wsi mają charakter mieszany. Jedną z nich (typ II) cechuje przewaga elementu nierolniczego. Takich wsi jest 281, co stanowi 17,9% ogółu jednostek. W drugiej natomiast (typ III) ludność rolnicza zachowała przewagę, nie osiąga jednak 75%. Takich wsi jest 412, co stanowi 26,2% ogółu jednostek osadniczych. Najliczniejszą grupę jednostek stanowią wsie wybitnie rolnicze (typ IV), w których utrzymanie z pracy na roli uzyskuje bezwzględną przewagę. Wsi tego typu jest 780.

Rzec zatem można, że w województwie krakowskim spośród wsi, które ulegają bezpośrednim wpływom industrializacji, zdecydowana większość nosi cechy pogranicza urbanizacji społecznej lub początkowego jego stadium. Pierwszy typ wsi, jak wskazuje załączona mapa nr 1, koncentruje się w rejonie chrzanowsko-olkuskim, a poza tym tworzy tylko wąski wianuszek osiedli w południowym, robotniczo-wiejskim zapleczu Krakowa — Wieliczki i sporadycznie już tylko występuje w powiatach żywieckim i oświęcimskim. Obydwa typy mieszane są powszechne dla zapleczy wszystkich ośrodków pracy nierolniczej; razem stanowią 44% wszystkich jednostek wiejskich i są rezultatem daleko sięgających wpływów poszczególnych ośrodków. Charakterystyczną jest rzeczą, że drugi typ przejściowy, o zaczątkach procesów urbanizacyjnych, tworzy główną część strefy wpływów mniejszych i stosunkowo młodszych ośrodków przemysłowych takich, jak Tarnów, Nowy Sącz, Nowy Targ i innych miast powiatowych, położonych poza strefą wpływu Krakowa i zachodniej części województwa.

Klasyfikacja wsi według tych samych wskaźników w 1950 (por. tabelę 1) i mapa ich rozmieszczenia (nr 2) oraz rozmieszczenie wskaźnika przyrostu ludności nierolniczej w latach 1950—1960 oświetla częściowo zagadnienie genezy poszczególnych typów wsi. Okazuje się, że w 1950 r. na badanym terenie występowały już wszystkie typy wsi, jednakże liczba wsi w pierwszych trzech grupach (najbardziej przekształconych) była znacznie mniejsza; zwłaszcza bardzo mało było wsi wybitnie nierolniczych, bo tylko 25 w całym województwie. Występowały one głównie w najstarszej, uprzemysłowionej części województwa, tj. między Chrzanowem i Olkuszem. Przyrost ludności nierolniczej, którego najwyższe wskaźniki uzyskały strefy wsi wokół wszystkich rozwijających się ośrodków pracy (por. mapę nr 3), spowodował przesunięcie wsi z rolniczych ku nierolniczym, co widoczne jest również w terytorialnym rozprzestrzenieniu lub pojawieniu się stref poszczególnych typów wokół ośrodków. Tak na przykład rozszerzyła się i wykształciła w tym czasie strefa obu typów wsi przejściowych pod miastem Tarnowem według aktualnych jego granic. Rozpowszechnił się też typ przejściowy wyższego rzędu na południe od Krakowa, wzdłuż drogi kolejowej Kraków-Tarnów oraz na terenach nakładających się wpływów miasta Krakowa i przemysłowych ośrodków zachodniej części województwa.

Przeprowadzona według najmniejszych jednostek osadniczych analiza rozwoju ludności wsi w badanym województwie pozwala na wydobycie dość istotnych, z punktu widzenia geograficznego, korelacji pomiędzy typami wsi a rozwojem ich zaludnienia. Mapa rozmieszczenia wskaźnika przyrostu rzeczywistego ludności (nr 4) wskazuje na to, iż w pierwszym i w drugim typie wsi, tj. zurbanizowanym i przejściowym wyższego rzędu, wskaźnik ten przewyższa z reguły wskaźnik przyrostu naturalnego. Są to wsie o dużym przyroście lud-

ności. Tworzą one znaczne, podmiejskie i wokół ośrodków położone rejony napływu ludności. Takie same i podobne tendencje rozwoju zaludnienia wykazują wsie pozostałych typów, ale tylko w przypadku, gdy graniczą one z większym miastem lub położone są wzdłuż linii kolejowych i w rejonie turystycznym. Pozostałe wsie cechuje stabilizacja pod względem liczby ludności lub tendencja do jej spadku.

Struktura zatrudnienia według głównych działów gospodarki narodowej stanowi kolejny etap przybliżenia naszej wiedzy o zróżnicowaniu społeczno-ekonomicznym wsi. Wobec rozpowszechnienia się funkcji nierolniczych w obrębie coraz większej liczby osiedli, które pozostają poza granicami dotychczasowych miast, stosowanie struktury zatrudnienia jako kryterium klasyfikacji rozciągnąć można na wszystkie administracyjnie wyodrębnione jednostki osadnicze, nie tylko w odniesieniu do miast. W klasyfikacji funkcjonalnej miast opartej na zatrudnieniu dają się zauważyć dość różne ujęcia; w jednych przypadkach jest ona oparta na strukturze zatrudnienia ludności zamieszkałej w mieście¹¹, w innych na strukturze miejsc pracy w mieście zlokalizowanych¹². Wobec rozwiniętych wyjazdów do pracy, szczególnie ludności wiejskiej do dużych ośrodków zatrudnienia w województwie krakowskim, a jednocześnie wobec rozwoju funkcji produkcyjno-usługowych poza osiedlami miejskimi konieczne wydaje się sklasyfikowanie jednostek osadniczych według obu kryteriów (w omawianym przypadku taką jednostką jest gromada, bo na to pozwalają dane statystyczne).

Na jednej ze sporządzonych, lecz nie zamieszczonych map ukazano te gromady, które są ważniejszymi skupieniami zakładów i instytucji nierolniczych i zatrudniają w sumie co najmniej 150 osób. Ujęto tu ośrodki wiejskie na tle całej sieci ośrodków miejskich województwa krakowskiego. W świetle mapy i zestawienia tabelarycznego nr 2 rysują się pewne spostrzeżenia, które ująć można w kilku punktach:

- 3/4 gromad województwa krakowskiego posiada głównie rozwinięte rolnicze funkcje, a zlokalizowane w ich obrębie instytucje i przedsiębiorstwa handlowe, transportowe, administracyjne i przemysłowe zapewniają na miejscu zatrudnienie znikomej liczbie osób w porównaniu z rolnictwem. W liczbach bezwzględnych zatrudnienie to kształtuje się na poziomie 50 do 100 osób, co stanowi zwykle kilka procent w stosunku do ogólnego zatrudnienia w gromadzie.
- Około 1/4 gromad daje się wyróżnić jako miejscowe ośrodki o nieco silniej rozwiniętych funkcjach nierolniczych, jednak zatrudnienie w nierolniczych działach nie przekracza w większości przypadków 10% ogólnego zatrudnienia. Są to ośrodki rolniczo-usługowe.
- W niektórych przypadkach udział nierolniczego zatrudnienia przekracza 10%. Jest to wynikiem funkcjonowania większego zakładu przemysłowego na terenie gromady. W takiej sytuacji określona gromada ma charakter rolniczo-przemysłowy (np. Nawojowa Góra, Nowa Góra, Łysa Góra, Płaza, Regulice, Tenczynek, Mydlniki, Zabierzów, Charsznica, Gdów, Siepraw, Sułkowice, Brody, Mucharz).
- Do wyjątków należy zaliczyć takie gromady, w których przemysł dominuje pod względem zatrudnienia nad rolnictwem i pozostałymi działami gospodarki. Są to gromady wybitnie przemysłowe, z elementami rolnictwa. Do nich należą np. Czerna, Świątniki, Niedomice.

Źródła nierolniczego utrzymania ludności wiejskiej płyną więc głównie

z pracy w przemysłowych i uprzemysłowionych ośrodkach miejskich, czyli związane są z dojazdami do pracy. Utwierdza badającego w tym przekonaniu proste porównanie liczby nierolniczych miejsc pracy z liczbą osób czynnych poza rolnictwem, przeprowadzone w obrębie jednostek wiejskich województwa krakowskiego. Okazuje się, że stosunek ten wynosił w okresie badanym 31%, co w liczbach bezwzględnych oznacza, iż różnica między stworzonymi miejscami pracy nierolniczej na wsi a liczbą czynnych poza rolnictwem mieszkańców wsi całego regionu wynosiła 125 tys. osób.

Zróznicowanie struktury zatrudnienia ludności wiejskiej ma więc swoje źródło w kierunku dojazdów, typach gospodarczych miejskich ośrodków pracy, w rodzaju zapotrzebowania na siłę roboczą — część wsi bowiem wykazuje ścisły, funkcjonalny związek z ośrodkami pracy poprzez dojazdy pracowników¹³.

Czynnik rozpowszechnionych dojazdów do pracy leży u podstaw kształtowania społeczno-zawodowych struktur wsi. Przemianami objęte są duże obszary wiejskich stref dojazdowych, a nie tylko wsie-ośrodki o funkcjach nierolniczych. Postępuje proces utrwalania się nowej struktury zawodowej. Jak wynika z materiałów statystycznych (tabela 3) dzisiaj już 85 gromad zamieszkuje znaczne grupy ludności o zawodach nierolniczych (od 1000 do ponad 2000 osób).

Z uwagi na ten czynnik obraz struktury wsi zarysowuje się pełniej dopiero w świetle:

- a. bezwzględnej liczby osób czynnych poza rolnictwem, według gromad,
- b. stosunku tej grupy ludności do ogółu czynnych zawodowo, oraz
- c. jej struktury, według działów gospodarki narodowej, przy szczególnym wyróżnieniu grupy przemysłowej, pracowników komunikacji, obrotu towarowego oraz pozostałych działów łącznie.

Wszystkie te wskaźniki wyliczono dla gromad badanego województwa. Pozwoliły one wyróżnić trzy główne typy gromad według stopnia zmian struktury zawodowej ich mieszkańców, a to robotnicze, w których ponad 50% ogółu czynnych pracuje poza rolnictwem, mieszane (25—50%) oraz rolnicze, gdzie czynni w rolnictwie wynoszą 75% i więcej ogółu pracujących. Na mapie (nr 5) zilustrowano rozmieszczenie tych trzech grup, z jednoczesnym oznaczeniem udziału pracowników przemysłu, transportu, budownictwa i działów pozostałych w pierwszym i drugim typie gromad.

Na całym obszarze jest 57 gromad, które złożone są z osiedli mieszkaniowych. Są to społeczności w podstawowej liczbie utworzone z pracowników przemysłu, w 30 bowiem takich gromadach stanowią oni od 70 do 85% ogólnej liczby osób czynnych poza rolnictwem. Osiedla te tworzą zwarte zespoły osadnictwa nierolniczego wokół kilku ośrodków (por. mapę nr 5). Zespół osiedli tego typu występuje wokół Andrychowa i łączy się ze skupieniem wsi nierolniczych, powstałych pod wpływem Bielskiego Ośrodka Przemysłowego. Znacznie większy zespół osiedli robotniczo-przemysłowych stanowią niemal wszystkie gromady powiatu chrzanowskiego, zespolone stosunkami pracy z miejscowymi i górnośląskimi zakładami przemysłowymi. Łączy się z nimi terytorialnie zespół trzeci, który utworzony został w podobny sposób, to jest pod wpływem przemysłu lokalnego i dojazdów do GOP.

W pozostałych 27 gromadach robotniczych udział zajęć przemysłowych spada na rzecz innych zawodów. Kilkanaście z tych robotniczych gromad tworzy zwartą strefę osiedli przylegających od południa do granic miasta Krakowa. Posiadają one wyraźnie inną strukturę zajęć, znacznie bardziej wielokierunko-

wą (wielozawodową); w niektórych podkrakowskich wsiach wybija się nawet na czoło zatrudnienie ludności w transporcie i budownictwie (od 40 do 51% ogółu czynnych poza rolnictwem).

Omówione wyżej różne podstawy klasyfikacji jednostek osadnictwa wiejskiego uzupełniają się wzajemnie i stanowią drogę do klasyfikacji kompleksowej, przynajmniej z punktu widzenia zatrudnienia. Podział taki, zastosowany do większych zespołów wiejskich jednostek osadniczych, daje możliwość wyodrębnienia całych stref osiedli o podobnej strukturze. W województwie krakowskim można więc wydzielić:

- po pierwsze — pod względem stopnia przemian źródeł utrzymania i aktywności nierolniczej: a) wiejskie strefy nierolnicze (zurbanizowane), b) pogranicza urbanizacji, c) mieszane, z przewagą rolnictwa, z zaczątkami urbanizacji, d) rolnicze;
- po drugie — z punktu widzenia tendencji rozwojowych ludności: a) rozwojowe, b) stabilne, c) regresyjne;
- po trzecie — ze względu na zlokalizowane miejsca pracy ludności: a) jednostki osadnicze z lokalnymi zakładami pracy, b) wsie tak zwane mieszkaniowe, z których mieszkańcy wyjeżdżają do różnych ośrodków zatrudnienia;
- po czwarte — z punktu widzenia aktywizacji przez różne działy gospodarki narodowej: a) wsie aktywizowane wybitnie przez przemysł, b) wsie aktywizowane przez inne działy gospodarki narodowej na równi z przemysłem.

Analiza porównawcza rozmieszczenia wymienionych typów gromad pozwala na pewną rejonizację struktury zatrudnienia, na wydobycie zróżnicowania funkcjonalnego ogniów podstawowych sieci osadniczej województwa.

Ze względu na ograniczone ramy artykułu szczegółową charakterystykę układów struktury siłą rzeczy zastąpić muszą ogólne uwagi.

1. Układy struktur zatrudnienia obszarów wiejskich traktować należy łącznie z miejskimi ośrodkami o wykształconych funkcjach nierolniczych, a więc z centralnymi zespołami ośrodków gospodarczych w zachodniej części województwa, wykształconych w powiecie chrzanowskim, oświęcimskim, olkuskim, oraz z pojedynczymi centrami miejsko-przemysłowymi, jakimi są: Kraków, Tarnów, Nowy Sącz, Nowy Targ i Zakopane.

2. Wiejskie struktury zatrudnienia układają się w zróżnicowane strefy towarzyszące ośrodkom. Różnią się one:

a. rozległością obszarów wiejskich, związanych funkcjonalnie z nierolniczą gospodarką ośrodków. Najsilniej są one wykształcone wokół przemysłowych ośrodków zachodniej części województwa, maleją zaś wokół ośrodków pozostałych;

b. stopniem przemian struktury. Inaczej mówiąc, udział tradycyjnych typów wsi w poszczególnych strefach jest inny. Wsie w otoczeniu północno-zachodnich ośrodków są w najwyższym stopniu nierolnicze (robotnicze), zaś w zapleczu Oświęcimia, Brzeszcz, Andrychowa, Kęt, Żywca i Bielska ten typ osiedli tworzy mniejszą strefę i występuje tylko w bezpośrednim sąsiedztwie tych miast. Terytorialnie dominuje tutaj typ przejściowy. W zapleczu Krakowa ukształtował się wąski pas wsi nierolniczych, od Skawiny po Wieliczkę, poza tym przeważa także w tym rejonie typ przejściowy, który na północy i zachodzie przylega nawet bezpośrednio do granic tego dużego miasta. Strefy otaczające ośrodki pozostałe, jak Tarnów, Nowy Sącz, Nowy Targ, utworzone są wyłącznie z kategorii przejściowych, z dużym udziałem wsi o zaczątkowych elementach urba-

Tabela 1
STRUKTURA WSI WEDŁUG UDZIAŁU LUDNOŚCI NIEROLNICZEJ W OGÓLNEJ
LICZBIE LUDNOŚCI ^a

P o w i a t	Liczba wsi (gromad) ^b , w których na 100 mieszkańców przy- padało utrzymujących się ze źródeł nierolniczych osób									
	poniżej 10		10—24		25—49		50—74		powyżej 74	
	1950	1960	1950	1960	1950	1960	1950	1960	1950	1960
bocheński	77	30	26	41	21	41	10	20	—	2
brzeski ^c	57	39	25	25	15	23	4	14	—	—
chrzanowski	—	—	2	—	23	4	31	36	6	22
dąbrowski	88	56	10	35	2	8	—	1	—	—
krakowski	21	7	54	21	74	71	32	69	10	23
limanowski ^d	21	13	8	13	2	4	—	1	—	—
miechowski	102	68	50	58	12	38	1	1	1	1
myślenicki	52	18	27	35	4	29	—	1	—	—
nowosądecki ^e	19	4	17	19	8	16	1	6	—	—
nowotarski	66	31	21	40	6	19	1	4	—	—
olkuski ^f	60	26	27	33	28	36	19	21	5	23
oświęcimski	—	—	7	—	13	8	14	21	3	8
proszowicki	85	66	20	34	3	7	—	1	—	—
suski	18	5	10	15	7	13	—	2	—	—
tarnowski	34	15	33	23	27	38	7	24	—	1
wadowicki	8	—	24	6	33	35	8	29	—	3
żywiecki	3	—	4	3	29	22	30	32	—	9
r a z e m	711	378	365	401	307	412	158	281	25	92

a) Na podstawie wstępnych arkuszy zbiorczych NSP z 1950 i z 1960 r.

b) Liczba wsi, które wchodziły w skład powiatów w grudniu 1960 r.

c) Pominięto Borzęcin, wsie w gromadzie Wał-Ruda potraktowano łącznie.

d) Zestawiono gromadami wg podziału admin. z 1960 roku z pominięciem Kasiny Wielkiej i Olszówki.

e) Zestawiono gromadami wg podziału admin. w 1960 r.

f) Wsie w obrębie gromady Jaroszewiec potraktowano łącznie.

nizacji. Tworzą one część stref przylegających bezpośrednio do wymienionych ośrodków.

Z innych cech, właściwych poszczególnym strefom wsi nierolniczych i przejściowych, warto zwrócić uwagę na dość niejednorodny profil zatrudnienia pozarolniczego ludności wiejskiej. W powiecie olkuskim, chrzanowskim, oświęcimskim, żywieckim silne piętno na strukturze zajęć wywiera przemysł. Natomiast w zapleczu Krakowa ludność pracuje we wszystkich działach gospodarki. Występuje tu większe aniżeli gdzie indziej nasilenie pracy w usługach. We wsiach leżących wzdłuż linii kolejowej Kraków—Tarnów obserwujemy nasilenie pracy w transporcie (ponad 10%).

W uwagach, które przedstawiono powyżej, pominięto problem zróżnicowania wsi z punktu widzenia rolnictwa. Temat ten równie złożony, jak te sprawy, o których mówiono, może być przedmiotem oddzielnych rozważań.

Układy terytorialne struktur wiejskich wykazują przeróżne uwarunkowania.

Jednym z głównych czynników nawarstwiania się struktur nierolniczych w obszarach zachodnich województwa i w obrębie wpływu Krakowa jest polityka lokalizacji nowych miejsc pracy i sposób rekrutacji siły roboczej, co w ostatecznym rozrachunku określić musimy jako atrakcyjność ośrodków pracy. Drugim niezwykle istotnym czynnikiem, wpływającym na przestrzenny rozwój i układ procesów nazywanych urbanizacyjnymi, jest rozwój komunikacji; w organizacji dowozu pracowników wykorzystuje się wszystkie rodzaje transportu; można mówić o systemie dowozu i wykorzystania środków w zależności od terenu rekrutacji tej siły roboczej. Przyrodniczo-agrarne uwarunkowanie urbanizacji wsi nie jest tak silne, jak mogłoby się zdawać, niemniej wszędzie tam, gdzie w obręb strefy podmiejskiej wchodzi wsie o zdrowszej strukturze gospodarstw i lepszych glebach, stopień ich przeobrażeń w stosunku do pozostałych jest znacznie słabszy. Za przykład mogą posłużyć wsie na N od Krakowa, Wieprz pod Andrychowym, wsie oświęcimskiego powiatu itp. W świetle analiz rozprzestrzeniania się stref wpływu poszczególnych ośrodków na tle zespołu cech wyrażających typy struktur wydaje się, że korelacja siły oddziaływania ośrodka i każdej z tych cech nie ma charakteru powszechnego, a raczej występowanie jej ma charakter lokalny, indywidualny.

PRZYPISY

1. G. Schwarz, Allgemeine Siedlungsgeographie. Lehrbuch der Allgemeinen Geographie. Band IV, Berlin 1959.
2. P. Hesse, Die Gemeindetypenkarte. Raumforschung und Raumordnung, 1950, nr 2.
3. H. A. Finke, Soziale Gemeindetypen. Die soziologische Struktur der Gemeinden in Niedersachsen zwischen Elbe und Weser. Sonderheft der „Zeitschrift für Raumforschung“ 1950.
4. G. Schwarz, jw., s. 235.
5. E. Juillard, La vie rurale dans la plaine de Basse-Alsace. Strassbourg — Paris 1953.
6. M. O. Bellier, La region de la Basse Chiers. Etude de geographie humaine. L'Information Geographique" 1961, nr 1, s. 34—42.
7. S. A. Kowalew, Geograficzeskoje izuczenije sielskowo rassielenija. Moskwa 1960.
8. Cz. Kania, Ośrodki więzi społeczno-gospodarczej osiedli w województwie opolskim a problem urbanizacji. Międzyuczelniany Zakład Podstawowych Problemów Architektury, Urbanistyki i Budownictwa. „Materiały i Studia” s. IV, z. 5, Warszawa 1966, s. 129—155; B. Jałowicki, Mierniki urbanizacji. Próba teoretycznego zarysowania problematyki. „Studia Socjologiczne” 1966, nr 3, s. 33—47; M. Dobrowolska, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej. „Przegląd Geograficzny” t. XXXI, z. 1, 1959, s. 3—32; T. Jarowiecka, Zatrudnienie ludności wiejskiej woj. krakowskiego jako kryterium typologii wsi. „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”. Lipiec-grudzień 1961, s. 393—396; T. Jarowiecka, Społeczno-zawodowa struktura rodzin wiejskich jako

- kryterium wyznaczania uprzemysłowionej strefy regionu siarkowego. „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysłowionych, Warszawa 1965, nr 13, s. 99—107.
9. Cz. Kania, jw. s. 129—155.
  10. S. Golachowski, Urbanizacja wsi w województwie opolskim. Międzyuczelniany Zakład Podstawowych Problemów Architektury, Urbanistyki i Budownictwa. „Materiały i Studia”, S. IV, z. 5, Warszawa 1966, s. 48.
  11. L. Kosiński, Klasyfikacja funkcjonalna większych miast polskich według stanu z roku 1950. „Przegląd Geograficzny” t. XXX, 1958, z. 3, s. 575.
  12. J. Rajman, Próba klasyfikacji funkcjonalnej pozarolniczych ośrodków pracy w województwie krakowskim. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie, z. 10, Prace Geograficzne, Kraków 1962, s. 103—112.
  13. M. Dobrowolska, Strefa podmiejska. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 22; Prace Geograficzne, Kraków 1964, s. 134—157.

Teofila Jarowiecka

A STUDY ON THE DIFFERENTIATION OF RURAL STRUCTURES IN THE PROVINCE OF CRACOW

Summary

The author discusses the differences in rural settlements within the Province of Cracow in the light of the social and professional structure of their inhabitants. The criterion for classifying villages into different groups is composed of several coefficients, such as the per cent of non-agricultural population, indices of growth of population in general and of the non-rural population, the per cent share of people employed outside agriculture, and the division of those professionally active according to the various branches of national economy. The distribution of the particular indices, illustrated with cartograms, permitted to define the specific territorial systems of the village gradation types as regards the changes in professional structures in the Province.

Теофиля Яровецка

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ СЕЛЬСКИХ СТРУКТУР КРАКОВСКОГО ВОЕВОДСТВА

Резюме

Автор рассматривает дифференциацию осаднических единиц Краковского воеводства в свете социально-профессиональных структур их жителей. Основанием классификации деревень являются также коэффициенты как процент несельскохозяйственного населения, показатели прироста всего населения и его несельскохозяйственной части, процент работы вне сельского хозяйства и распределение профессионально трудящихся по отраслям народного хозяйства. Размещение отдельных показателей, иллюстрированное картограммами, позволило определить специфику территориальных систем градационных типов деревень в области перемен профессиональных структур в пределах воеводства.

Tabela 3

STRUKTURA GROMAD WEDŁUG LICZBY CZYNNEJ POZA ROLNICTWEM LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

P o w i a t	Liczba gromad, w których przypada zawodowo czynnych poza rolnictwem osób:						Liczba gromad, w których na 100 czynnych zawodowo przypada pracujących poza rolnictwem osób:													
	50—100		101—250		252—500		501—1000		1001—2000		ponad 2000		do 10%	10—19	20—29	30—39	40—49	50—69	70 i więcej	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
bocheński	1	4	6	6	6	4	—	—	—	—	—	—	3	9	3	1	2	3	—	
brzeski	3	8	4	6	6	2	—	—	—	—	—	—	7	7	1	5	2	1	—	
chrzanowski	—	—	—	—	—	10	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8	8	
dąbrowski	1	7	5	1	1	—	—	—	—	—	—	—	6	6	2	—	—	—	—	
krakowski	—	1	—	—	15	13	3	—	—	—	—	—	—	1	7	9	6	7	2	
limanowski	2	10	3	5	3	1	—	—	—	—	—	—	7	9	1	2	2	—	—	
miechowski	3	8	6	4	4	1	—	—	—	—	—	—	8	8	5	1	—	—	—	
myślenicki	1	3	13	3	3	—	—	—	—	—	—	—	5	7	7	1	—	—	—	
nowosądecki	2	4	16	8	3	—	—	—	—	—	—	—	2	14	5	7	3	2	—	
nowotarski	4	14	6	10	10	1	—	—	—	—	—	—	10	12	5	4	3	1	—	
olkuski	1	2	7	10	5	1	—	—	—	—	—	—	2	7	4	2	3	4	4	
oświęcimski	—	—	—	—	4	7	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	5	3	2	
proszowicki	2	9	3	1	3	—	—	—	—	—	—	—	7	6	2	—	—	—	—	
suski	1	3	8	5	—	—	—	—	—	—	—	—	2	7	5	2	1	—	—	
tarnowski	4	2	4	9	5	—	—	—	—	—	—	—	5	5	6	3	5	—	—	
wadowicki	—	—	4	4	7	8	1	—	—	—	—	—	—	—	5	3	9	2	1	
żywiecki	—	4	3	6	13	1	—	—	—	—	—	—	—	3	2	4	9	8	1	
r a z e m	25	79	88	102	73	12	64	101	60	46	51	39	18	18	18	18	18	18	18	18

a) Na podstawie NSP z 1960 roku.

Tabela 2

STRUKTURA GROMAD, OSIEDLI I MIAST POD WZGLĘDEM LICZBY NIEROLNICZYCH MIEJSC PRACY
W WOJEWÓDZTWIE KRAKOWSKIM a)

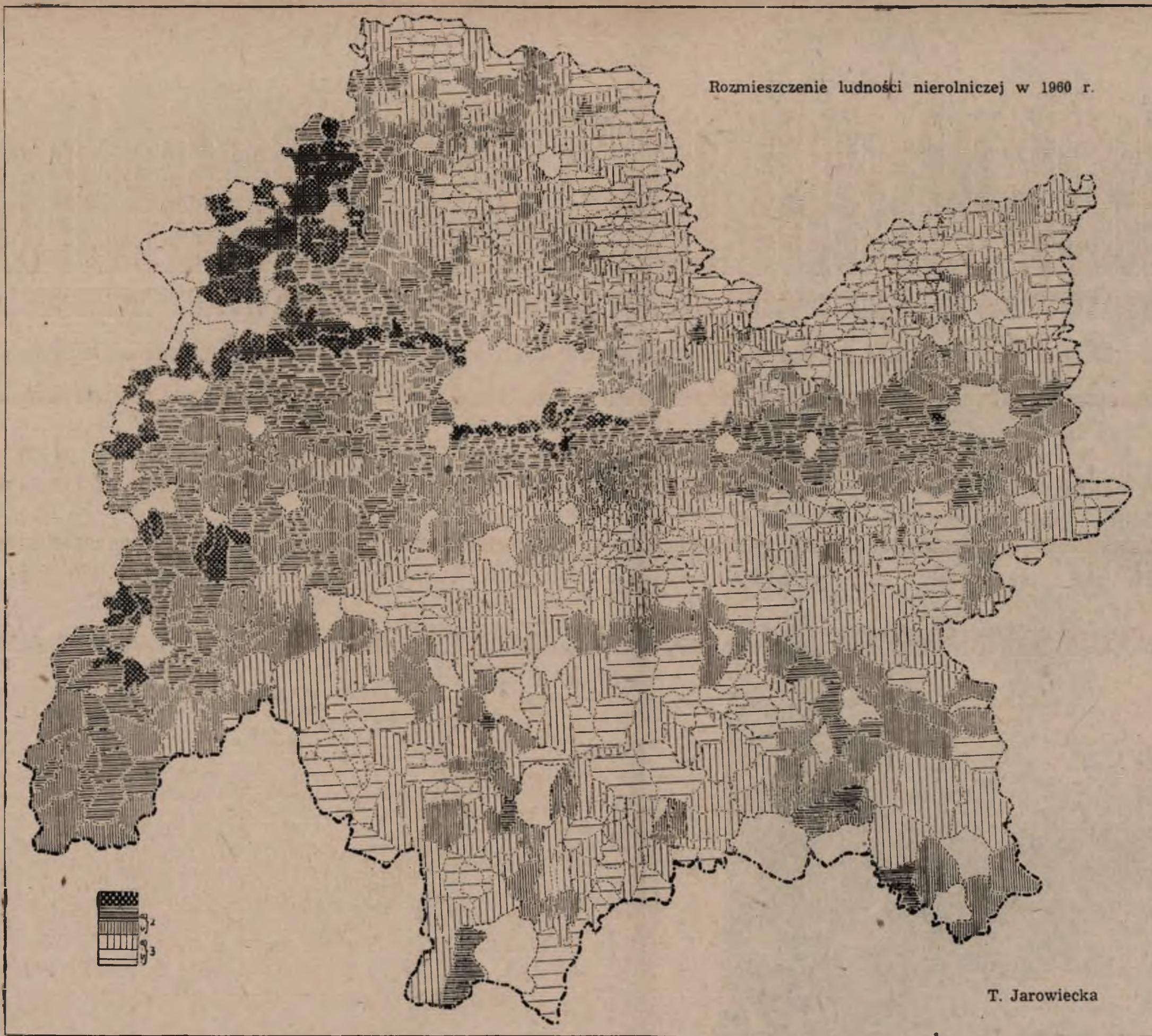
P o w i a t	Liczba ośrodków w których zatrudnienie pozarolnicze wynosi:																	
	do 50		50—100		100—250		250—500		500—1000		1000—2500		2500—5000		ponad 5000			
	m	o	m	o	m	o	m	o	m	o	m	o	m	o	m	o		
bocheński	—	21	—	—	—	6	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	
brzeski	—	22	—	—	—	6	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	
chrzanowski	—	7	—	—	—	5	—	—	5	—	—	—	—	—	—	3	2	
dąbrowski	—	21	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
krakowski	—	22	—	—	—	15	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	
limanowski	—	28	—	—	—	4	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	
miechowski	—	28	—	—	—	3	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	
myślenicki	—	27	—	—	—	5	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	
nowosądecki	—	37	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
nowotarski	—	30	—	—	—	3	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	
olkuski	—	28	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
oświęcimski	—	9	—	—	—	5	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
proszowicki	—	20	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
suski	—	16	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
tarnowski	—	25	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
wadowicki	—	13	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
żywiecki	—	5	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
r a z e m	—	359	—	—	—	106	1	1	32	9	1	20	11	5	4	11	2	—

m — miasta

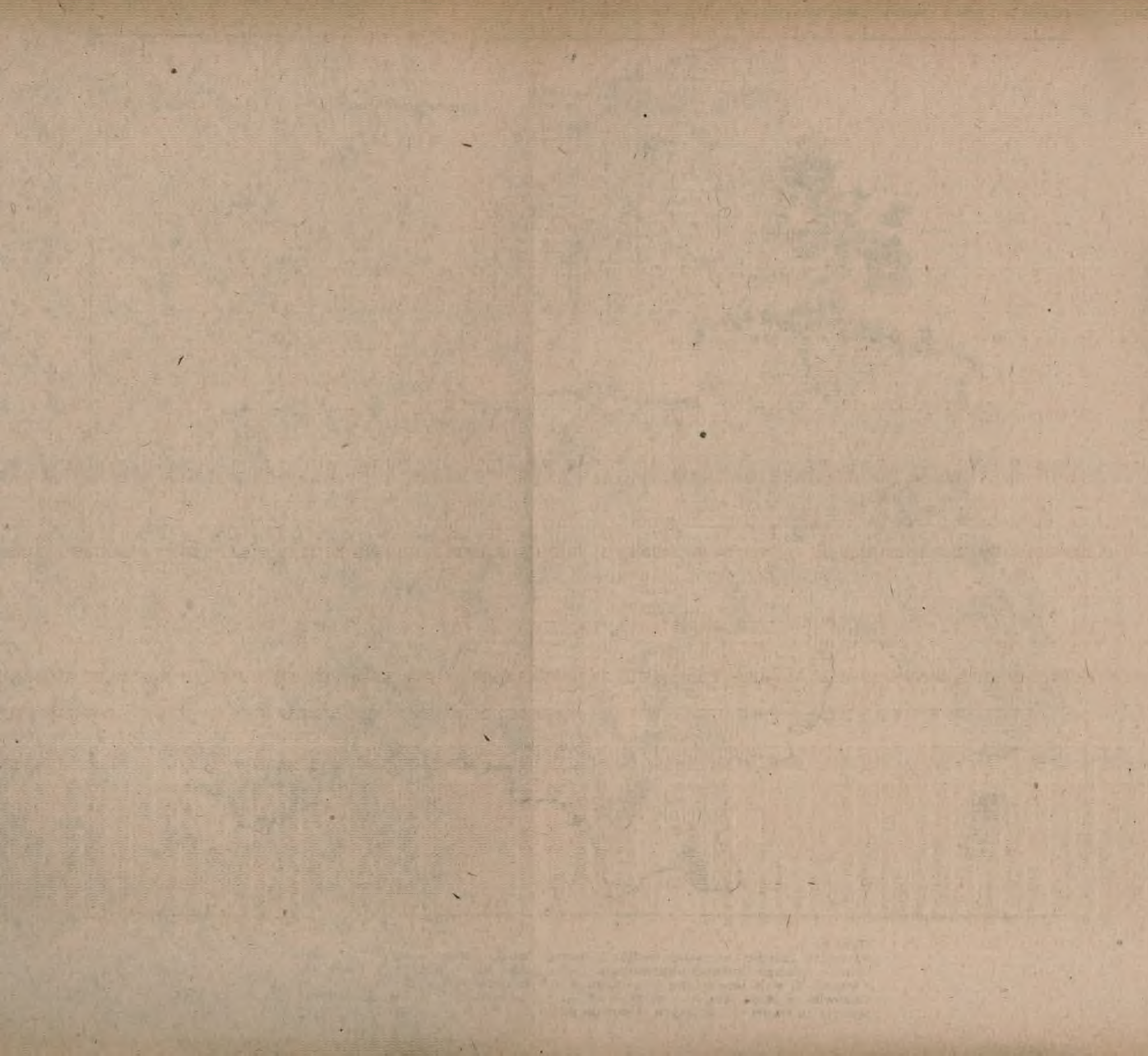
o — osiedla

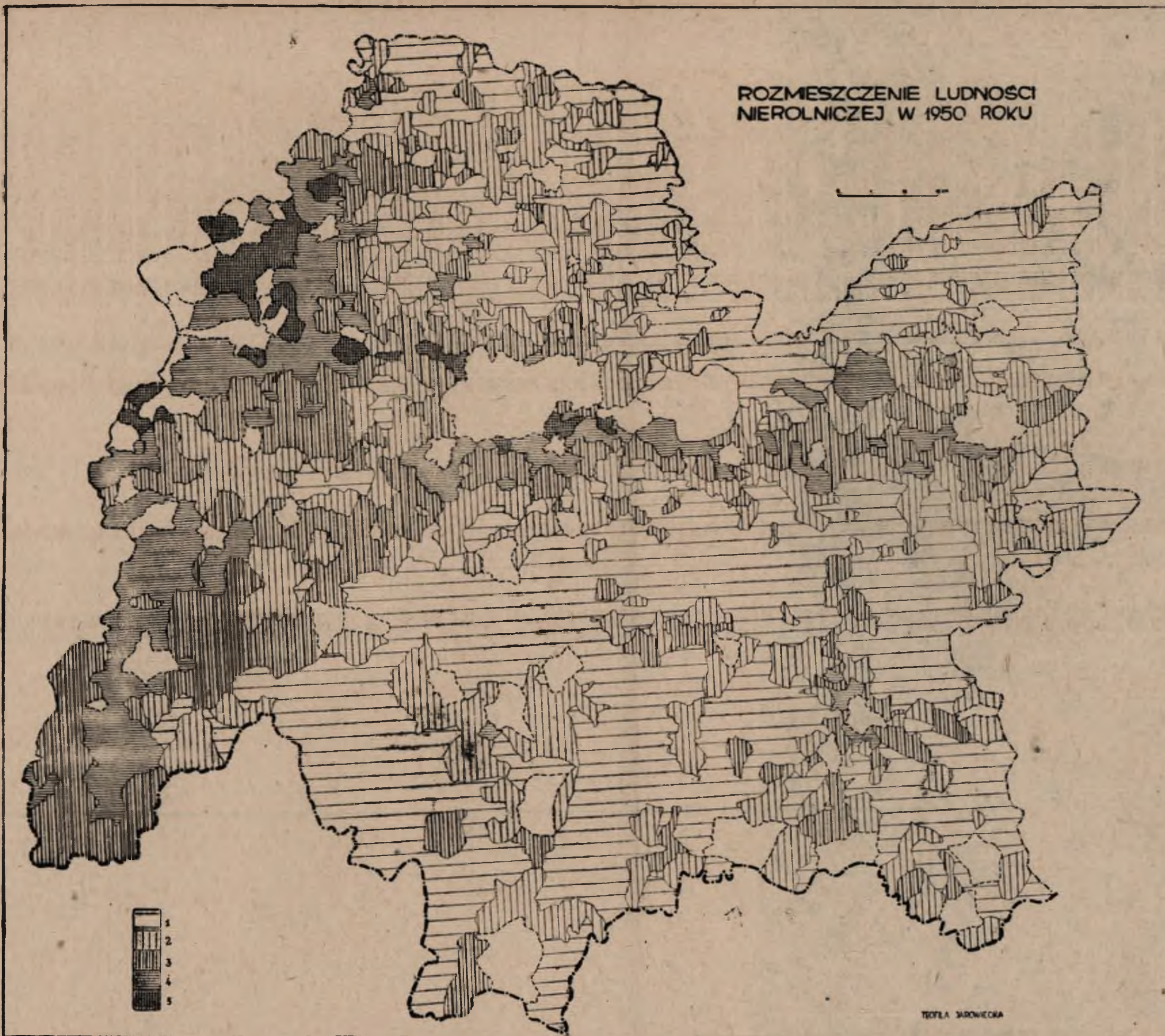
gr — gromady

a) Na podstawie materiałów WKPG w Krakowie

Mapa nr 1.
Struktura ludności wiejskiej według głównego źródła utrzymania w 1960 roku:
1) wsie rolnicze (ludność utrzymująca się ze źródeł nierolniczych stanowiła 75% i więcej), 2) wsie przejściowe (a — ludność utrzymująca się ze źródeł nierolniczych stanowiła od 50 do 75%, b — od 25 do 50%), 3) wsie rolnicze (a — ludność utrzymująca się ze źródeł nierolniczych stanowiła od 10 do 25%, b — poniżej 10%).

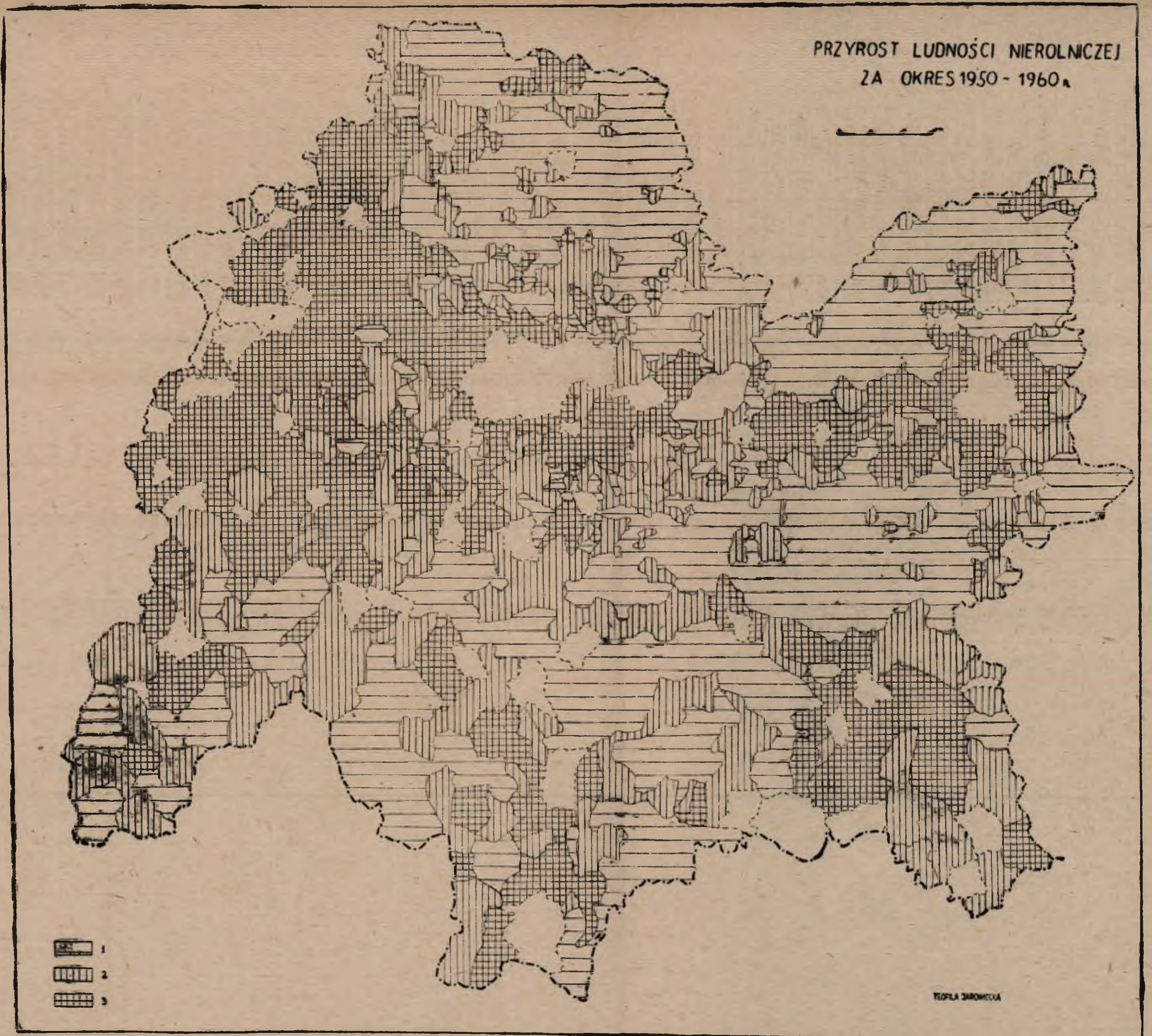

Mapa nr 2.
Struktura ludności wiejskiej według głównego źródła utrzymania w 1950 roku. Na 100 mieszkańców wsi utrzymywało się ze źródeł nierolniczych: 1) od 1 do 10 osób, 2) od 11 do 25 osób, 3) od 26 do 50 osób, 4) od 51 do 75 osób, 5) ponad 75 osób.

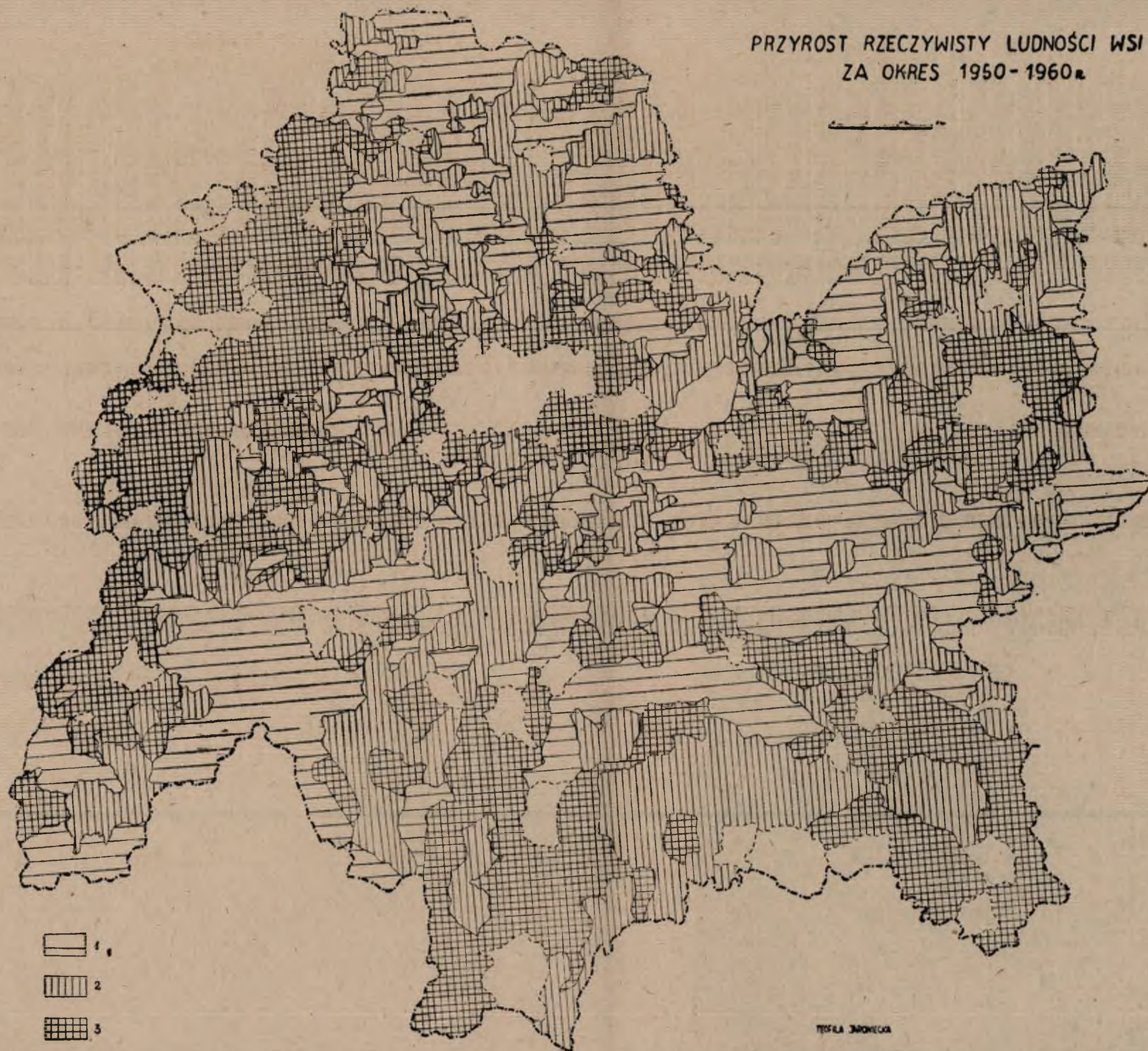

Mapa nr 3.
Przyrost ludności nierolniczej na wsi w latach 1950—1960. Na 100 mieszkańców wsi w 1950 roku przybyło utrzymujących się ze źródeł nierolniczych: 1) od 1 do 10 osób, 2) od 11 do 20 osób, 3) od 21 do 50 osób.

PRZYROST RZECZYWISTY LUDNOŚCI WSI
ZA OKRES 1950-1960 r.

Mapa nr 4.
Główne tendencje rozwoju ludności wiejskiej w latach 1950—1960: 1) obszary bezwzględnego ubytku ludności, 2) obszary o przyroście do 10‰ rocznie, 3) obszary o przyroście od 11 do 30‰ rocznie.

SPOŁECZNO - ZAWODOWA STRUKTURA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

T. Jarowiecka

Mapa nr 5.

I: Struktura ludności czynnej poza rolnictwem: 1 — czynni w przemyśle, 2 — czynni w transporcie i budownictwie, 3 — czynni w pozostałych działach gospodarki narodowej
II: Odsetek czynnych poza rolnictwem z ogółu czynnych zawodowo mieszkańców gromad: 1 — ponad 75%, 2 — od 50 do 75%, 3 — poniżej 50%.

